

Ivan Peklić, *Hrvatski svetac: sveti Marko Križevčanin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije, Zagreb – Križevci, 2017.*

Ova monografija o hrvatskom svecu Marku Križevčaninu nastala je u povodu 20. godišnjice njegove kanonizacije. Trećeg po redu hrvatskog sveca Katoličke crkve u Hrvata (1. misionar Nikola Tavelić 1970., 2. ispovjednik Leopold Mandić 1983.) proglasio je svetim, gotovo četiri stoljeća nakon njegove smrti, 1995. godine papa Ivan Pavao II. u istome mjestu gdje je i pogubljen, u Košicama u današnjoj Slovačkoj, zajedno s njegovim kolegama svećenicima Stjepanom Pongracom (Istvánom Pongráczom) i Melkiorom Grodeckim (Melchior Grodziecki), poznatijima u literaturi i historiografiji kao „Trojica mučenika iz Košica“. Prema autoru, nakana je ove knjige bila sakupiti i objediniti dosadašnja istraživanja o sv. Marku Križevčaninu. Povijesni izvori o Marku Križevčaninu oskudni su i fragmentarni, što je i normalno za povijesno razdoblje u kojem je živio, iako je historiografija dobrim dijelom do sada detektirala njegov životni i vjerski put. Prvo razdoblje njegova života, zbog pomanjkanja povijesnih izvora, još nije rasvijetljeno te tu postoje određena lutanja. Mnogo su bolje poznati segmenti iz razdoblja njegova školovanja u Grazu i Beču, a najbolje je istraženo rimsko razdoblje školovanja Marka Križevčanina. Povijesni izvori vrlo su šturi kada je riječ o njegovu svećeničkom službovanju u Hrvatskoj nakon završetka školovanja. Nakon toga slijedi razdoblje provedeno u Mađarskoj i Slovačkoj. Najdetaljniji podaci postoje o mučeničkoj smrti Marka Križevčanina i njegova dva druga svećenika 7. rujna 1619. u Košicama (lat. Cassovia, njem. Kaschau, tur. Kassa, mađ. Kaša, rus. Kossicze). Od nepoznanica iz njegova života pojavili su se prijepori oko godine njegova rođenja, podrijetla, ali i mjesta službe u Hrvatskoj nakon završetka studija. Prvi pisani spomen o Marku Križevčaninu u literaturi pojavio se tek 28 godina nakon njegove smrti u djelu: JO. Petri Lotichii, *Rerum Germanicum*, pars III., Francofurti ad Moenum: Matthsei Meriani iz 1646. godine. Od tada se u različitim knjigama, uglavnom na latinskom jeziku, Marko Križevčanin spominje uglavnom u kontekstu svoje mučeničke smrti ili vjerskog poziva. Spominju ga različiti pisci kao Philippus Alegambe 1659., isusovac Ioannes Nàdasy 1665., Matheus Taner 1675., mađarski povjesničar Ladislao Turóczi (Thuroczy) 1768. te u *Pragmatičnoj povijesti Mađarske* autora Stephana Katona (Stephanus Katona,

Historia pragmatica Hungariae, pars II. (Budae: Typis Regiae Universitatis, 1784.). Osim u tim djelima određeni navodi postoje i u kronologiji Košica iz 1732. godine, u povijesti isusovačkoga trnavskog sveučilišta iz 1737. godine ili u *Povijesti kolegija Germanico-Hungaricum* iz 1770. godine.

Prvu pravu monografiju o životnom putu i stradanju trojice svećenika dao je 1899. godine talijanski pisac Nicola Angelini o trojici košičkih mučenika (Nicolo Angelini, *I Beati can Marco Stefano Crisino padri Stefano Pongrácz e Melchior Grodec d. C. d. G. uccisi per la santa fede Cassovia di Ungheria ai 7. settembre 1619.*, Roma: Casa Editrice Italiana, 1899.). Godine 1904. objavljena je prva knjiga na hrvatskom jeziku Karla Horvata (*Život blaženoga Marka Križevčanina mučenika*, Tisak C. Albrechta (Jos. Wittasem), Zagreb, 1904.), a objavljene su i druge monografije na mađarskom, slovačkom i poljskom jeziku. Na hrvatskom jeziku 1935. godine izašla je kratka popularna knjižica Josipa Lončarića (*Hrvat mučenik blaženi Marko Križevčanin*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1935.). U godini proglašenja Marka Križevčanina svetim (1995.) objavljen je prijevod monografije Rajmonda Ondruša u kojoj se ne navode izvori (*Košički mučenici*, Župa sv. Marka Krizina-Križevčanina, Zagreb, 1995.), da bi se iste godine pojavila i prva knjiga Ivana Peklića o Marku Križevčaninu (*Hrvatski mučenik sveti Marko Križevčanin*, Veda, Križevci, 1995.). Pet godina poslije pojavio se prijevod monografije Stanislava Stolárika o humenskom zavodu i košičkim mučenicima, koja se temelji na mađarskoj i slovačkoj literaturi (*Humenski zavod i trojica košičkih mučenika*, Matica hrvatska, Župa sv. Ane – Matica slovačka, Križevci – Zagreb, 2000.).¹

U prvom dijelu monografije prikazani su život i djelovanje sv. Marka Križevčanina, pri čemu su posebno istaknuta poglavlja: Utvrđivanje godine rođenja sv. Marka Križevčanina, Pitanje nacionalnog određenja Marka Križevčanina, Pitanje podrijetla prezimena Marka Križevčanina, Školovanje Marka Križevčanin te Markov povratak u Hrvatsku. Naime, ta su pitanja dugo bila sporna jer nisu postojali pouzdani povijesni izvori za njihovo potkrepljenje. Kao godina rođenja Marka Križevčanina uzimala se 1580. godina, koje su se dugo držali uglavnom svi njegovi biografi (iako su neki, poput K. Horvata, izražavali određene rezerve). Tek je Edgar Josip Leopold u svom istraživanju zapisao u *Katoličkom listu i Prosvjeti* 1904. godine kako se, prema popisu odgajanika papinskog Collegiuma Germanicum et Hungaricum, pod naslovom *Nomina Alumnum Collegii Germanici et Hungarici ab. an. 1552.*, može zaključiti da je Marko Križevčanin rođen 1588. godine. Tu godinu danas preuzima hrvatska historiografija kao jedinu pouzdanu godinu njegova rođenja.² Drugo sporno pitanje kraće vrijeme bio je

¹ <http://www.matica.hr/vijenac/172/mucenici-iz-kosica-17452/> (2. III. 2018.)

² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39006> (2. III. 2018.)

nacionalni identitet Marka Križevčanina. Ali to je otklonjeno nizom izvora koji potvrđuju njegovo hrvatsko podrijetlo, a „vodu su pokušali zamutili“ mađarski listovi kada je Marko Križevčanin proglašen blaženim 1905. godine te je u mađarskim listovima prozvan „Marko Korosv“, te je izgledalo kao da je bio Mađar. No, bilo kakva sumnja o nacionalnom podrijetlu Marka Križevčanina u znanstvenoj je literaturi brzo otklonjena.

Na prezime Marka Križevčanina (Crisinus) upozorio je nadbiskup Josip Posilović prilikom njegove beatifikacije. On je u svom istraživanju polazio od pretpostavke da pridjevnik Crisinus ne dolazi od grada Križevaca, kako se to mislilo, nego da potječe od njegove obitelji i da je polatinjeno. Nakon konzultacije s povjesničarom Tkalčićem utvrdio je da riječ Križevčanin ili križevački u latinskom jeziku ne dolazi kao Crisinus nego uvijek kao Crisiensis. Autor knjige priklanja se Posilovićevoj argumentaciji navodeći na kraju poglavlja ipak „sigurno je da se Marko na većini dokumenata potpisuje kao Crisinus pa bi to trebalo uzeti kao relevantno prezime bez obzira na njegovo podrijetlo.“ Sljedeće sporno pitanje bilo je školovanje Marka Križevčanina jer su tu vladale nedoumice je li nakon završetka osnovne škole u Križevcima otišao u isusovačku gimnaziju u Beč ili na školovanje u Graz ili je jedno vrijeme radio u vojničkoj službi poput njegova oca. To pitanje ni danas nije dovoljno rasvijetljeno. Sigurno je da je Marko Križevčanin iz Graza (gdje je završio filozofiju i fiziku te proglašen magistrinom) stigao na daljnje školovanje u Collegium Germanicum et Hungaricum u Rimu. U spomenuti zavod došao je 1. studenoga 1611. Na upisu je zapisano: „Marko Stjepan Križevčanin Hrvat iz Ugarskoga kraljevstva, zagrebačke biskupije, roditelji katolici, i on uvijek katolik. Studirao u Grazu Štajerskom filozofiju. Preporučeni Zavodu od Časnog Oca Gregora Ramera, svećenika Družbe Isusove. Došao 1. studenoga 1611., nastupivši u 23. godinu. Određen za teologiju.“ Nakon završetka studija (izašao je iz Collegiuma Germanicum et Hungaricum 11. rujna 1615.) Marko Križevčanin vraća se u domovinu, ali nije posve sigurno da li u rodni grad Križevce ili u Zagreb. Podatci o Markovu svećeničkom radu u domovini za sada nisu nađeni.

Na poziv nadbiskupa ostrogonskog Pétera Pázmányja Marko Križevčanin dolazi u Ugarsku, gdje biva postavljen za profesora i ravnatelja sjemeništa u Trnavi. Naime ostrogonski nadbiskup tada se nalazio u Trnavi. Nakon što su Turci 1541. godine osvojili Budimpeštu, krenuli su još više na sjever i 1543. godine osvajaju Ostrogon te se ostrogonski kaptol preselio u Trnavu. Ostrogonski kaptol postavio je potom Marka Križevčanina za upravitelja opatije u Szeplaku, odakle je često odlazio u Košice. Gledajući društveno-politički kontekst u kojem se našao Marko Križevčanin, potrebno je spomenuti da je današnja Mađarska između Dunava i Tise bila u to doba u rukama osmanlijskih osvajača. U da-

našnjoj prijestolnici Budimpešti sjedio je osmanski paša (Budin ejalet) i zapovijedao zaposjednutim dijelom Ugarske u ime osmanskog sultana. Osmanlijska sila protezala se na istok do Jegara, a na zapad od Budima i Ostrogona do Požuna (Bratislava). Gornja Ugarska bila je slobodna od Osmanlija i priznavala je Habsburgovce za svoje kraljeve. No, iako je bila slobodna od Osmanlija, vjerski sukobi koje su u zemlju unijeli protestanti tu su trajali više od stotinu godina. Velik dio višeg plemstva, baruna i grofova pristajao je uz novu vjeru koju su gotovo stotinu godina unatrag počeli širiti protestanski reformator Marthin Luther i njegovi pristaše, a poslije njih Jean Calvin. Ugarska se reformacija raznobojnošću (odnosno vjerskim pluralizmom) istaknula u europskim okvirima jer nijedna nije mogla postići apsolutnu prevlast te su postojali različiti pravci koji su prožimali društvene slojeve. Prema Pálffyju, prekretnica je nastala na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, kada se stanje raščistilo te su prevladali sljedbenici najbrojnije Kalvinističke (reformatorske) crkve.³ Pristaše protestantske vjere neprestano su poticali nezadovoljnike protiv katoličke vjere i protiv vladara, jer je bio katolik. Takva podjarivanja, nemiri i neprestani sukobi, a i mnogi politički razlozi doveli su do vjerskog rata u Češkoj 1618. Taj je rat potrajao punih trideset godina (1618. – 1648.). Rat koji je buknuo u Češkoj potom je zahvatio gotovo sve pokrajine Habsburškog Carstva. Najveći protivnik katoličkoga habsburškog cara Ferdinanda II. bio je u Ugarskoj erdeljski knez Gabriel Bethlen. Kao saveznik čeških i njemačkih protestanata ušao je s vojskom u onaj dio Ugarske koji su kontrolirali Habsburgovci. Bethlen je uputio proglas ugarskom narodu da ih je došao osloboditi od jezuitskoga kralja. Gábor Bethlen ušao je u Ugarsku u prvoj polovici kolovoza 1619. godine s 49.000 ljudi i 18 topova. Uskoro mu se sa svojim snagama pridružio György Rákóczi, vladar Transilvanije. Treba navesti da su stanovnici Košica najprije bili Lutherovi pristaše, a onda su prešli na kalvinizam, te je većina u gradskom vijeću bila kalvinističke vjere. Habsburški car postavio je svojeg vojnog zapovjednika u gradu Andriju Doczyja, jasno, katolika. Osim toga, iako su Košice danas slovački grad u kojem prevladavaju Slovaci, u to je vrijeme etnički sastav grada bio drugačiji. Do 1650. godine 72,5 posto populacije Košica činili su Mađari, 13,2 posto bilo je Nijemaca, a 14,3 posto Slovaka ili, prema izvorima, stanovništvo neizvjesnog podrijetla. Osmanlijski putopisac Evlija Čelebija (Čelebi) spomenuo je u svom poznatom djelu *Putopis* da je grad 1661. godine naseljen „Mađarima, Nijemcima, te Gornjim Mađarima“, kada je grad bio pod nadzorom Osmanskog Carstva i pod njihovom kontrolom.⁴

³ Detaljnije u: Géza, PÁLFFY, *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, Meridijani, Samobor, 2010., 115-116.

⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Košice> (3. III. 2018.)

Dana 3. rujna 1619. došla je prva grupa Bethlenovih vojnika pred grad Košice. Nakon pregovora gradska delegacija pristala je pustiti vojnike u grad pri čemu je prihvatila njihov zahtjev da se zapovjednik Doczy preda. On nije prihvatio predaju te je pokušao organizirati otpor, ali – izdan od svojih vojnika – ubrzo je svladan i predat Bethlenu, koji ga je zatočio. Košice su se predale Bethlenovim snagama 5. rujna 1619. Kako piše Peklić: „Kada su tu vijest čuli Marko Križevčanin i István Pongrácz, odmah se uputiše u grad kako bi pomogli tamošnjim katolicima i bili na pripomoć Melchioru Grodzieckom, koji se tamo već otprije nalazio.“ Isusovci u Košicama nalazili su se u kraljevskoj palači, gdje se nalazio i Marko Križevčanin i njegovi kolege svećenici Pongrácz i Grodziecki. Oni su uskoro zatvoreni u svojim odajama. Kalvinistički zapovjednik čak je pokušao potkupiti Marka Križevčanina da prijeđe na kalvinističku vjeru i da se odrekne rimskog pape, te mu je ponudio szeplačko imanje, što je on odbio. U knjizi je autor donio opis Rákóczijeva bijesa manje poznatog autora Matije Rihtarića: „Čuvši Rákóczi odgovor Krizinov (Marka Križevčanina op. a.) uzbjესni proti njemu i očima Isusovcima. „Nugjam mu - govori sam sobom“ - krasno seplačko dobro, a on ga ne prima! Nije moje! - veli. Vidjet ćemo, čije je. O kalvinskoj vjeri ne će ni čuti, a za katoličku je spreman i umrijeti! Dobro, i umrijet će! Ili će bit kalvinac, i on i drugovi mu, ili će umrijeti. I odluči u svojem bijesu Raokczv, da će ih najokrutnijim mukama na to siliti.“

Uskoro su došli vojnici u odaje isusovaca vičući: „Spremajte se na smrt!“ Sva trojica pitala su za uzrok. Odgovor vojnika glasio je: „Jer ste papisti, sutra ćete uostalom vidjeti!“ Muke koje su čekale Marka Križevčanina i njegova dva prijatelja bile su strašne. Nakon niza prebijanja i paljenja vojnici su prešli na druge oblike torture. „Al kad im to već dodijalo, spuste Krizina sa stupa, i užeta, kojima mu bile svezane ruke, privežu na gornju gredu od sobe i povuku ga gore u vis, a na noge mu privežu veliko kamenje, što se je našlo u dvorištu. Tako ga puste da visi dugo - dugo, dok su mučili jošte, i za razne stvari i listove ispitivali oca Pongrácza, i dok su sasma istim mukama mučili oca Grodzieckoga. I dok je visio Krizin, derali ga, rezali, i svaki čas ga bakljama žgali. Meso mu se palilo, a rascvrta mast s pripečenom krvlju padala ćurkom na zemlju. (...) Ali Krizin zove na pomoć Majku Božju i dragoga Spasitelja i ostaje ćvrst u vjeri.“ Nakraju su mu odrubili glavu. Isti dan ubijen je i isusovac Grodziecki, a drugi dan i Pongrácz. Knez Bethlen nije dopustio da mućenici budu dostojno i s počastima pokopani. Popustit će tek šest mjeseci kasnije, na molbu palatinove žene Katarine Pálffy.

Autor u posebnom poglavlju opisuje sudbinu tijela mućenika čije su smrtni ostaci često mijenjali mjesta. Danas su njihovi grobovi u uršulinskoj crkvi u Trnavi. Nakon što je papa Pio X. (15. siječnja 1905.) košičke mućenike proglasio

blaženima, njihove su relikvije razdijeljene na mnoga mjesta. Kao što je već spomenuto, papa Ivan Pavao II. proglasio ih je svetima 2. rujna 1995. u Košicama tijekom svojega pastoralnog posjeta Slovačkoj. U knjizi je autor proveo istraživanja o procesu prikupljanja podataka o beatifikaciji Marka Križevčanina u razdoblju 1628. – 1905. godine, kada je proglašen blaženim. Osim toga na temelju povijesnih izvora istražio je i štovanje blaženog Marka Križevčanina od njegova proglašenja blaženim 1905. do 1995. godine, kad je proglašen svetim. Naveo je mnoštvo pjesama, kazališnih i glazbenih ostvarenja koja su napisana ili pak izvođena u čast Marka Križevčanina. U posljednjim poglavljima knjige ukratko je opisana povijest Župe sv. Marka Križevčanina u Zagrebu, koja je osnovana 1937. godine. Posebnu pozornost autor je posvetio proslavama u njegovu rodnom gradu Križevcima. Od proslava u Križevcima posebno je istaknuta ona koja je održana 1969. godine u povodu 350. godišnjice mučeničke smrti Marka Križevčanina. Na temelju medijskih prikaza na kraju knjige opisao je proglašenje Marka Križevčanina svetim, a donosi i dug popis slika, kipova i kapelica posvećenih sv. Marku Križevčaninu. Na kraju knjige nalazi se zaključak i dva priloga. Iz izdanja 1904. godine knjige Nicole Angelinija donosi se u prilogu prijevod poglavlja u kojem Angelini donosi životopis Marka Križevčanina. Kao drugi prilog autor stavlja predgovor Živka Kustića iz svoje knjige o svetom Marku Križevčaninu iz 1995. godine.

Može se reći da je autor donio vrlo uspješno napisanu biografiju Marka Križevčanina koristeći sve do sada poznate povijesne izvore, što pokazuje ukupno četiri stotina bilješki u knjizi. Kritički se odnosio prema izvorima pažljivo odmjeravajući njihovu pouzdanost te je naveo i neke nove kako bi biografija ovog hrvatskog sveca bila što pouzdanija. Na kraju spomenimo da je predgovor knjizi napisao akademik Ivan Golub na svoj prepoznatljiv način evocirajući vlastite uspomene na dodire, razgovore i doticaje s onim mjestima, ljudima ili knjigama gdje je našao Marka Križevčanina. Evo što je zapisao dana 7. travnja 1995. u bujici sjećanja na susret s papom sv. Ivanom Pavlom II. i njegovu riječ o kanonizaciji trojice košičkih mučenika: „Zanimljivo, prvi svetac Germanicuma, njemačkoga zavoda, nije Nijemac već Hrvat’ - rekoh ja. I pred oči mi u sjećanju došle dvije slike: Matica studenata Sveučilišta u Grazu gdje se nalazi upisan Marko Križevčanin kao student filozofije, i oltar u crkvi Germanicuma posvećen bl. Marku Križevčaninu, nekadanjem pitomcu... Po povratku u Zavod sv. Jeronima, upitah kardinala Kuharića, što je ono rekao papa gledajući poklon crtež Ivana Lackovića Croate. Kardinal mi je odgovorio: ‘Rekao je: ‚Narod nosi križ –il popolo porta la croce.’ Križ, Križanić, Križevčanin!’“

Željko KARLAULA